

Marrigje Paijmans

Een literair schelpenkabinet Philibert van Borselens *Strande* (1611)

Illustratie: Vince Trommel

In de rubriek 'In de Kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde auteur of tekst opnieuw de volle aandacht verdient. Ditmaal werpt universitair docent Nederlandse letterkunde Marrigje Paijmans een blik op het leerdicht *Strande* (1611) van de Zeeuwse dichter Philibert van Borselen (c. 1575-1627). Geïntrigeerd door het rijke schelpenkabinet van zijn zwager, stelde Van Borselen dit 'literaire schelpenkabinet' samen. Paijmans volgt de zeeviervormige gedachtegang van Van Borselen en komt zo langs schelpdieren als de pareloester, de purperschelp en de nautilus en hun uiteenlopende culturele iconografieën. Paijmans toont ons bovendien de hedendaagse relevantie van dit vroegmoderne leerdicht: in Van Borselens beschrijvingen van de schelpenroof in Zuidoost-Azië klinkt een scherpe kritiek door op de gewelddadige koloniale extractie van de natuurlijke omgeving.

Schelpen zijn intrigerende objecten. Hun vorm is van een mathematische precisie en tegelijkertijd grillig en onvoorspelbaar. Het zijn de huisjes van een klein leven dat vaak al is afgelopen, als wij de schelp eenmaal in handen hebben. Een leven dat zich misschien wel aan de andere kant van de oceaan afspeelde. De vorm en herkomst van schelpen maakt ze tot populaire onderwerpen van de zeventiende-eeuwse kunsten, afgebeeld in stillevens of sierlijk uitgesteld in speciaal daarvoor vervaardigde schelpenkabinetten (Grasskamp 2021b). Voor kenners stonden deze koloniale luxe-artikelen als tastbare knooppunten in een web van klassieke en middeleeuwse gemeenplaatsen, aangevuld met recente observaties van ontdekkingsreizigers en natuurwetenschappers. Dit netwerk van holistische en naturalistische kennis is te boek gesteld in het literaire schelpenkabinet *Strande, oft Ghedichte van de Schelpen, Kinck-hornen, ende andere wonderlicke Zee Schepselen* (1611) van Philibert van Borselen.

Van Borselen (circa 1575-1627) werd geboren in Zeeland en begon tijdens zijn rechtenstudie in Leiden met dichten. Zijn werk getuigt van interesse voor de natuurlijke omgeving. Zo beschrijft het hofdicht *Den Binckhorst* (1613) de tuinen van een welgestelde vriend, terwijl *Strande* is geïnspireerd op het schelpenkabinet van zijn zwager Cornelis van Blyenburgh. Het 64-pagina's tellende leerdicht werd gepubliceerd in octavoformaat zonder afbeeldingen. Wel staan in de marges veel geleerde verwijzingen naar klassieke bronnen als Plinius' *Natuurlijke geschiedenis* (77 n.C.), Oppianus' *De kunst van het vissen* (c. 190 n.C.) en Aelianus' *Over de natuur der dieren* (c. 200 n.C.), maar ook naar het *Reys-gheschrift* (1595) van Jan Huyghen van Linschoten.

Wat gebeurt er als dit zeventiende-eeuwse kennisweb wordt genavigeerd met hedendaagse theorie van de blue humanities? Mediawetenschapper Melody Jue beschouwt de oceaan in haar studie *Wild Blue Media. Thinking Through Seawater* (2020) als een medium waardoor de wereld op een andere manier zichtbaar wordt. Op dezelfde manier kunnen wij de zeventiende-eeuwse geschiedenis bestuderen met de schelp als medium. Mensen zijn landbewoners met *terrestrial habits*: ‘This relationship between habit and habitat is key, as both share an etymological root word (Latin: *habitāre*) that has to do with dwelling’ (Jue 2020: 7). Schelpdieren zijn zeebewoners en bij uitstek behuisde wezens. Als zodanig bieden Van Borselens beschrijvingen van schelpen een vernieuwend perspectief op een periode waarin Nederlanders op zee flink ‘huishielden’. In 1602 werd de Verenigde Oost-Indische Compagnie opgericht en in 1609 publiceerde Hugo Grotius *Mare liberum*, waarin hij bepleitte dat de zee niemands thuis is en dat iedereen, Nederlanders in het bijzonder, zoveel mocht varen, vissen en buit behalen als ze wilden (Grotius 1916: 22-37). Ook de schelpen in *Strande* zijn deels afkomstig uit Zuidoost-Azië. We volgen drie schelpen uit Van Borselens kabinet om het Nederlandse kolonialisme te ervaren vanuit hun huizige perspectief: de pareloester, de purper-schelp en de nautilus.

De pareloester

Een van de eerste schelpdieren die Van Borselen beschrijft is de pareloester. Hij baseert zich op klassieke auteurs die oesters vergeleken met baarmoeders en de parels met kinderen (Grasskamp 2021a: 92). In lijn met Plinius stelt hij dat oesters zich laten ‘bevruchten’ door dauwdruppels:¹

De Perle-moeder ...

Gaet s’hemels coele dau in haer wit huys ontfangen

End swangert t’harer tijt² ons d’edel Perle baert (1200 G 27: fol. A7r)³

In de zachte moederschoot groeit de parel beschermd op: ‘De moeder is sorghvuldigh / Voor hare teere vrucht’ (1200 G 27: fol. A7r). Ze kan echter niet beletten dat haar parel door mensen wordt geoogst:

De Schelp wordt uyt den grond⁴ van duyckers opgehaelt,

Haer costlick ingewand⁵ in een dicht vat gedaelt,

1 ‘Geprikkeld door het aanbreken van het voortplantingsseizoen gaan ze door een soort gapen open en worden naar verluidt gevuld met een bevruchtende dauw; daarna baren de drachtige schelpen hun vruchten en dat zijn de parels’ (Plinius 2005: 246-247).

2 *swangert t’harer tijt*: is zwanger tot ze op haar tijd

3 De annotaties zijn door de auteur (MP).

4 *grond*: zeebodem

5 *Haer costlick ingewand*: [hier] de parel

End met scherp sout bestroeyt, het welck den Visch opetet
End onder op den grond dit lieve pand vergetet⁶. (1200 G 27: fol. A7v)

Door de eerdere moeder-en-kindmetafoor schijnt de pareloogst in Van Borselens beschrijving uiterst wreed. Een parel is echter geen baby; het is de dood van het schelpdier zelf die gruwelijk is.

Waar Van Borselen ook geen aandacht aan besteedt, zijn de parelduikers. De Nederlandse vraag naar parels was in de zeventiende eeuw zo groot dat het de Aziatische markt compleet ontwrichtte (Donkin 1998: 328), wat leidde tot uitbuiting van parelvisserij (Swan 2021: 45-47). In Europa was de voorstelling van de schelpenvangst vaak idealistisch (zie figuur 1), maar in Van Borselens beschrijving van de pareloogst als een schending van de huiselijke sfeer klinken de koloniale wreedheden door.

*In Van Borselens
beschrijving van de
pareloogst als een
schending van de huiselijke
sfeer klinken de koloniale
wreedheden door*

Figuur 1: In Europa was de voorstelling van de schelpenvangst vaak idealistisch (J. Zucchi, *Pesca dei Coralli* [De koraalvisserij], c. 1570-1590, olieverf op koper, Galleria Borghese, Rome).

6 *dit lieve pand vergetet*: haar dierbaarste bezit verliest

De purperschelp

De purperschelp, of brandhoren, woont in een wenteltrapvormig slakkenhuis. Deze schelpdieren worden door Van Borselen opgevoerd als toonbeeld van burgerschap, omdat ze samenleven in zelfgebouwde ‘steden’ van mos en wier:

De Purpurs haer gemeynt versamelen by een,
End tot haer winter-plaets gaen stichten in't gemeen⁷
Een wel-geschie⁸ Stad daer sy haer jongskens baren. (...)
So gaen dees viskens oock veel moschs end wiers bewaren
Elck in sijn eygen schuer end sterck-gewapent schot⁹,
Niet yder voor hem selfs maer tot ghemeen ghenot (1200 G 27: fol. B1r)

Doordat ze samenwerken kunnen de purperschelpen hun jongen opvoeden in alle rust en veiligheid.

Ook de purperschelp wordt door de mens niet met rust gelaten. Reeds vanaf de klassieke oudheid werden purperschelpen gedood omwille van een kliertje waarmee ze een donkerrood pigment aanmaken. De ontdekking van dit pigment schrijft Van Borselen toe aan de Griekse held Herakles. Toen deze eens over het strand wandelde, beet zijn hond een purperschelp stuk. Als Herakles' minnares de purperen kaken van de hond ziet, ontzegt ze Herakles alle seksuele diensten, totdat hij haar een jurk in dezelfde kleur bezorgt:

... dus heeft hy langs de Clippen
Dit purpur roode bloed doen soecken wijd end breed,
End sijn Vriendinne bly gebrocht t'gewenste clead. (1200 G 27: fol. A 8v)

Purper had ten tijde van de Romeinse Republiek een legendarische status, omdat het extreem kostbaar was. Voor de zoom van één toga was 1,4 gram purper nodig, wat neerkwam op 12.000 schelpen (Sandberg 1997: 20). Het mocht uitsluitend worden gebruikt voor de *toga praetexta*, de met purper omrande toga voor de hoogste magistraten, en de *toga picta*, de compleet purperen toga voor generaals die een overwinning hadden behaald. Met dit doel werd het schelpdier massaal gekweekt in bassins aan de Middellandse Zee, met name in de stad Tyrus.

In de zeventiende eeuw werden er minder bewerkelijke surrogaten gevonden, zoals karmijn, gewonnen uit de Zuid-Amerikaanse cochenilleluis. Toch werd de purperschelp voor minder omvangrijke toepassingen, zoals de schilderkunst, nog altijd

⁷ *in't gemeen*: gezamenlijk

⁸ *wel-geschie*: goed geordende

⁹ *schot*: ruimte, kot

opgedoken uit de Indische Oceaan. Daarna werd het schelpdier ‘[v]an haer gewapent huys beroovet’ en ‘[v]ermorselt met de schelp het sap tot verw gehouden¹⁰’ (1200 G 27: fol. A8v). Het contrast tussen het goedburgerlijke schelpdier en de gewelddadige extractie van zijn pigment, roept een sterk gevoel van onrecht op. Het ‘purpur roode bloed’ van het schelpdier kan in verband worden gebracht met het bloed van de koloniale veroveringen in Indonesië. Deze werden immers uitgevoerd in naam van de soevereine heersers die traditioneel waren gehuld in purper.

*Het ‘purpur roode bloed’
van het schelpdier kan in
verband worden gebracht
met het bloed van de
koloniale veroveringen in
Indonesië*

De nautilus

De nautilus biedt weer een ander perspectief op huizigheid. Deze inktvisachtige zeilt door de Stille Oceaan in een wit-bruin gestreept slakkenhuis met een doorsnede van wel twintig centimeter. Het dier huist in de ‘woonkamer’ voorin de schelp, terwijl de ‘achterkamers’ zijn gevuld met vloeistoffen en gassen die het drijfvermogen van de schelp vergroten. Boven de opening bevindt zich de ‘hoed’, waarmee de schelp kan worden gesloten.

Nautilus betekent letterlijk ‘schipper’ omdat dit dier, zoals Van Borselen vermeldt, zijn schelp als schip gebruikt. Hij doorkruist de oceaan als een ‘[g]heborn zee Pilotoot’ (1200 G 27: fol. C3v) en als hij gevaar ontwaart, sluit hij de hoed, ‘end daelt sijn Schipken onder’ (1200 G 27: fol. C4v), als een onderzeeër. Het huisje dient tegelijkertijd als vaartuig en bescherming en maakt dat de nautilus ‘nieuwers¹¹ vremdelinck, maer aller weghe t’huys’ (1200 G 27: fol. C5r) is.

Dit geldt ook voor de menselijke ontdekkingsreizigers die over ‘t veel-ghebulte lijf Neptuni’ glijden in hun ‘seyl-voerend’ huys’ (1200 G 27: fol. C4v). Voor wie de bescherming heeft van een veilig schip is de oceaan:

... een Tuyn sonder Haegh, een Acker sonder Palen

Waer elck van alle vrucht sijn gadingh wt mach halen (1200 G 27: fol. C5r)

De nautilus is een voorbeeld voor de mens, ook omdat hij zijn kamers niet vult met aardse schatten, maar zich onderweg goed gedraagt, zodat hij:

... in’t lest s’Hemel-rijcks behouden kust aen doet,

Al waer hy eeuwichlijck ghewint het hooghste goed. (1200 G 27: fol. C5v)

¹⁰ tot verw gehouden: tot verf vermalen

¹¹ nieuwers: nergens

De vrije zee

Philibert van Borselens schelpenkabinet bevat talloze verhalen over bijzondere zeebewoners. In zijn beschrijvingen van de pareloester en de purperschelp zijn schelpen huisjes die bescherming bieden tegen natuurlijke vijanden. Op metaforisch niveau faciliteren deze huisjes moederschap en burgerschap, kwetsbare instituties die alleen in een veilige omgeving kunnen functioneren. Door deze geïsoleerdheid worden de pareloogst en purperwinning zichtbaar als koloniale wredeheden en worden er vraagtekens geplaatst bij de verrichtingen van de VOC in Zuidoost-Azië. De nautilus opent een ander perspectief, waarbinnen zeevaarders zelf kwetsbaar zijn en hun schip een veilig onderkomen biedt. In de ‘Tuyn sonder Haegh’ of Grotius’ vrije zee is iedereen immers vrij om te pakken wat ze willen en dus potentieel dader en slachtoffer.

*Philibert van Borselens
schelpenkabinet bevat
talloze verhalen over
bijzondere zeebewoners*

Van Borselen schetst in *Strande* het krachtenveld van het vroegkapitalisme op zee en ziet in 1611 al waartoe het zou leiden:

De Zee-cant werd ontbloot van perlen end gesteenten,
Den oever dicht besaeyt met schelpen end ghebeenten
Van meen'gen vremden visch, was den gereedsten¹² buyt,
Den evel wies,¹³ men sond d'een Vloot na d'ander uyt. (1200 G 27: fol. A3r)

Zijn kritiek op heb- en heerszucht in *Strande* impliceert niet dat de mens in zijn schulp terug moet kruipen. Zonder zich open te stellen zou de pareloester immers ook geen parel kunnen kweken, zouden de purperschelpen geen ‘stad’ kunnen bouwen en zou de nautilus de oceaan niet kunnen doorkruisen. De schelpdieren in *Strande* lijken ons iets te vertellen over de afstemming van open- en geslotenheid: dat we in wezen altijd ‘thuis’ zijn, ofwel bij onszelf ofwel bij een ander, en dus te gast.

Literatuur

Donkin, R. A., *Beyond Price. Pearls and Pearl Fishing. Origins to the Age of Discoveries*, Philadelphia 1998.

Grasskamp, A., *Art and Ocean Objects of Early Modern Eurasia*, Amsterdam 2021a.

Grasskamp, A., ‘Shells, Bodies, and the Collector’s Cabinet’. In: M.A. Bass, A. Goldgar, H. Grootenboer & C. Swan (eds.), *Conchophilia. Shells, Art and Curiosity in Early Modern Europe*, Princeton 2021b: 49-71.

¹² gereedsten: makkelijkste

¹³ Den evel wies: het kwaad groeide

- Grotius, H.**, *The Freedom of the Seas or the Right Which Belongs to the Dutch to take Part in the East Indian Trade* (vert. R. Van Deman Magoffin), Oxford 1916 [gebaseerd op de Latijnse editie van 1688].
- Jue, M.**, *Wild Blue Media. Thinking Through Seawater*, Durham 2020.
- Plinius**, *De wereld*, vertaling J. van Gelder, M. Nieuwenhuis en T. Peters, Amsterdam 2005 [77 n.C.].
- Sandberg, G.**, *The Red Dyes. Cochineal, Madder, and Murex Purple. A World Tour of Textile Techniques*, Asheville 1997.
- Swan, C.**, 'The Nature of Exotic Shells'. In: M. A. Bass, A. Goldgar, H. Grootenboer & C. Swan (eds.), *Conchophilia. Shells, Art and Curiosity in Early Modern Europe*, Princeton 2021: 21-47.
- Universiteitsbibliotheek Leiden**, Leiden, 1200 G 27.